

ДУХОВНИ ПРОСТОР У ПРИПОВЕДНОМ ДЕЛУ ЛАЗЕ ЛАЗАРЕВИЋА

Рад прати развојни пут Лазаревићеве теолошке мисли кроз анализу шест приповедака у којима се човекова духовност испољава на много начина. Указује се на чврсту везу вере и идеје заједништва која је проистекла из пишчевог уверења да породица и заједница пружају појединцу сигурно уточиште и утврђују га у вери. Приповетке *Први џић с оцем на јуџрење*, *На бунару* и *Вешар* повезује јасност и једноставност Лазаревићеве теолошке мисли која је изграђена на оваквом уверењу, док приповетке *Школска икона*, *Швабица* и *Све ће њо народ ђозлајшићи* одликује рељефност и рефлексивност Лазаревићеве теологије која то постаје онда када породица и заједница доносе кризу патријархалног морала који нема више могућности да буде идеализован, већ постаје огољен и реално сагледан. Рефлексивност Лазаревићеве теологије огледа се тада у његовој дубокој упитаности над човеком као припадником заједнице која га је одбацила и његовом судбином, коме преостаје да у вери потражи спас. У завршници рада посебно се истиче оно што обједињује све поменуте приповетке, а то је пробуђена пишчева нада да се идеја заједништва може хуманизовати, а вера продубити, да се може очувати и неговати хришћански живот и онда када обоговљену патријархалну задругу и вековну људску побожност смене нови нараштаји људи и њихов другачији однос према Богу, који се огледа у несигурној вери, сумњи и безверју.

Кључне речи: духовност, теолошко, вера, заједништво, патријархални морал, епифанија, жртва, разум

Огроман је значај хришћанске књижевности за ширење хришћанске идеје и исконске теолошке мисли. Да хришћанску књижевност не чине само дела црквених отаца написана као сведочанство о Христу најбоље нам казују живот и дело Лазе Лазаревића који је био велики хришћанин.

¹ jelenar@gmail.com

С пуним правом можемо рећи да је он богослов јер сама реч означава човека који о Богу говори, а Лазаревић је то чинио говорећи о човеку. Богослови су не само монаси, свештеници и епископи, него и они писци који пишу у духу црквене књижевности и који о Богу говоре више говорећи о људима, грешницима и праведницима, о човеку који је најчешће и једно и друго лице. Овакви писци показују једно дубоко познавање човека кроз Христа и његово учење (Милојевић 1985: 112, 113).

Лазаревићева дела су оваплоћење хришћанске вере и веровања и утврђују нас у мисли да постоје чисте духовне² сфере којима се поносно креће човек упркос безбожничком свету искушења и страдања којим је окружен. Све више смо урођени у тај свет, а све је мање писаца који би попут Лазаревића били проносиоци велике хришћанске културе српскога народа. Он је то чинио пишући о моралном систему патријархалног света који је био изграђен на темељима учења хришћанске цркве.³ Тај свет га је опседао, не само што је он потицао из њега, већ и стога што су једино у том свету разграђени морални појмови представљали целину. Човек је у таквом свету био обдарен вишом божанском мудрошћу разумевања Христовог учења и љубављу као последицом тога, а живот у заједници уредио је у складу са тим, јер човек није створен да буде сам, њему је потребна љубав која га уједињује са ближњим. Лазаревић је врло добро знао да је најважнија божја заповест у хришћанству управо та света љубав према Богу и ближњима, а љубав према Богу извор је сваке праве љубави према ближњима и обрнуто.

Хришћанско поимање човековог земаљског живота Лазаревић је унео у своје књижевно дело, описујући ликове који у Бога верују и противстављајући их безбожницима, он се слично Достојевском бавио овим двама врстама људи контрастирајући човекову таму и светлост врло често и у човеку самом, када на сцену ступа за Лазаревића парадигматичан психолошки приступ у обликовању ликова. Психолошко и религиозно биће човека тада постају две нераздвојне целине које приповедач вешто комбинује у проучавању човекове природе.

² „Духовност није нека неодређена, маглопита побожност, или преокупација метафизичким, или бављење религијским питањима, или питањима смисла, или философирања, или медитација, или било шта, из читавог арсенала таквих појмова и доживљаја. Стриктно узевши, у светлу Јеванђеља, у светлу искуства Цркве, духовност је само оно што потиче од Духа Божијег, од Духа Светог.“ (Буловић 1993:13)

³ Патријархални свет имао је упориште у породици, а седиште примитивне религије није у храму, но у кући. Нема сумње да религија није створила породицу, али она јој је дала њена правила, па је морал који је из такве религије произилазио био породични.

Његова теологија била је и сложена и учена, али и популарна и јасна како би је сви могли схватити. Јасност и једноставност такве теолошке мисли огледају се у магијском, готово идеалистичком веровању да они који носе Бога у себи и у њега се уздају налазе пут и побеђују зло, до онога момента, док не проговори Лазаревићева рефлексивно-теолошка мисао која добија форму сложености и учености и условљава да се супротставе традиционално, религијско, патријархално с једне стране и атеистичко и материјалистичко с друге стране.

У неким приповеткама имамо превласт првог принципа који је Лазаревићу био блискији, док у другим налазимо напетост у борби ова два принципа и превласт неког новог морала који немилосрдно потискује онај стари хришћански. Но, ипак, Лазаревић је од *старих људи*, како је и сам рекао за Ђорђа, јунака приповетке *Ветар*, његов морал је старински непокоран, те и када пише о савременим људима и њиховом односу према Богу, о њиховој вери, сумњи и безверју, о опредељењима за или против оваплоћеног Сина Божијег, он их враћа, готово преобраћа у велике и племените душе уз помоћ истинске хришћанске љубави.

У приповеци *Први њућ с оцем на јуџрење*, више него у било којој другој Лазаревићевој приповеци духовни простор омеђује целокупан приповедни простор, а већ у наслову се наговештава да ће се десити нешто несвакидашње и да ћемо бити сведоци преовладавања божанског принципа у човеку и његових хришћанских врлина које се огледају у великој љубави према ближњима. Приповетка има срећан завршетак који наступа после наглог преобраћења Митра, једног од главних карактера, компулзивног коцкара који је за једну ноћ изгубио сву имовину, али спознавши љубав своје жене креће у нови живот који почиње јутарњом службом у цркви. Нови живот је за Митра и његову породицу, након свега, могућ једино уз достојанствено прихватање чињенице да је материјално ништавно и да духовна слобода наступа онога момента када схвате да сво њихово богатство лежи у чињеници да имају једни друге, макар ништа друго немали, осим оног што им нико не може одузети, а то је вера, која ће њихове животе обогатити новим смислом. Заправо, за остале чланове породице живот и није престајао да одише смислом, док је повратак вери је случају Митра отрежњење, прикривено признање пред самим собом да греши, уједно, то је и дубински вапај изнакажене првобитне чистоте и доброте у грешном Митру.

Обогаћивање смислом свега онога што је у неком моменту изгубило смисао, спознање истине, духовно испуњење у осећању присуства Свевишњег води нас ка појму *еџифанија* који потиче из семантичког круга хришћанске религије, али није непознат ни естетици, ни књижевности. Шире посматрано, појам означава објављивање божијег прису-

ства на земљи. Верујући човек се нада да ће му се његов Бог јавити, да ће одговорити на његове молитве. То је коначна и највиша жеља сваког верника. А када се тај сусрет са Божанством оствари, када дође до тренутка епифаније, онда се она доживљава у доминантно емоционалном усхићењу.

Горана Раичевић разматра овај феномен у приповеци *Први њуџ с оцем на јутрење* и запажа невероватну моћ молитве која, онога момента када буде услышена, чини да се пронађе пут и побегне из безнађа, а епифанијски доживљај чини да човек спознајући Бога узрасте до духовног испуњења.

Потресни сусрет мужа и жене представљен у чувеном дијалогу који посрнулог човека враћа у живот, само је природна последица онога што се у претходној ноћи дешавало испред кућне иконе Св. Ђорђа. Епифанија је попут неког чуда учинила да се милосрђе и човекољубље излију на човека и у одсудном моменту изнедре праштање као врховни хришћански принцип који ће заузврат наградити ону која је патила, а која је саздана од љубави и верности, враћањем уплашених душа у првобитно породично гнездо чији је она стуб. Света љубав према Богу и ближњима, која је у једном моменту оскрнављена, заборављена на месту где владају грех и таштина, бива пробуђена и онда када се снажно продрма посрнула душа хришћанска јеком звона за јутрење, која је достојанствено уздижу до јединог правога божанског смисла. Епифанија настаје сваки пут када смо сведоци преовладавања божанског принципа у човеку, његових хришћанских врлина: скромности, несебичности, добротe и љубави према ближњем. Љубав према ближњем у приповеци *Први њуџ с оцем на јутрење* тријумфује у хришћанском браку између Марице и Митра, у коме жена остаје безусловно, до краја, верна своме мужу и пуна љубави према њему, чак и онда када он застрани у порок коцкања.

У приповеци *Ветшар* епифанијски доживљај је другачије природе од оног који смо представили у претходној приповеци. Епифанија је у случају Митра и његове породице уследила након искреног праштања и истинског покајања, док је у случају слепог Ђорђа, јунака приповетке *Ветшар*, она била најављивана у њему достојанственим прихватањем људске патње, кроз велику љубав према Богу и веру у њега. У Ђорђевој хришћанској души, ако и постоји велика људска туга и патња, постоји и виша радост коју само праведник осећа. Из једне такве велике љубави према Господу, коју никакво страдање не може да умањи, настала је и епифанија, за коју можемо рећи да није тренутак сусрета са Свевишњим, нити изненадно чудо, већ трајно стање онога који духовно гледа. Лазаревић је у Ђорђу описао једног светог човека. Он за њега каже кроз госпођу Софију да је јунак који се никада неће дати злу, да је од старих људи и да верује у Бога.

Ђорђе је старински истрајан, а коментар да се никада неће дати злу, значи: неће пасти у очајање, што је незамисливо за њега који је из времена када су рађале *велике наше мајере* (Лазаревић 1964: 222) које су се над апсолутним тешкоћама уздизале својим високим и истинским религиозним осећањем.

И у приповеци *Ветар* Лазаревић преплиће породично и религиозно, љубав према ближњем и апсолутну љубав према Господу чији је ова изданац. Готово на исти начин он говори о Ђорђу и његовој кћери, о оној истој *ишшини душе* која налази своје поуздање у Богу. Говорећи о Ђорђевој кћери, за коју можемо рећи по оној Матејевој да је *добар плод доброг дрвца*, писац кроз Јанка каже:

„Она је уз њега оно што Васкрс уз Велики петак; она је, по моме схватању, имала задатак да га, поред све његове несреће, ипак усрећи. Она ће га и усрећити! Ја вам кажем: она ће га усрећити!“ (Лазаревић 1964: 240)

Та породична блискост и чврстина која се огледа у емпатији детета са родитељем, не само у случају Ђорђа и његове кћери, већ и у случају Јанка и његове матере уверава нас да је породица божанска установа, да су ове породице патријархални тип хришћанске породице стасале на васпитању у нашој православној вероисповести, чији је главни принцип вера у Бога.

Јанкова мати страхује да се сажалење према слепом Ђорђу у срцу њеног јединца преобразило у добротинитељску љубав према Ђорђевој кћери. Међутим, то је само у домену мајчиних слутњи и страхова, али све остало говори у прилог сазнању да је његов однос према Ђорђу сасвим друге природе, у њему нема исказаног става, више је ту реч о неартикулисаном изразу чулне и емотивне потраге за каквом-таквом утехом човековој немоћи и слепилу пред тајнама које га окружују, ту нема места сажалењу, јер у случају Ђорђа то би била увреда, он је изгубио вид, али ништа мање није вредан достојанства и признања за све оно што велицином своје појаве јесте. И заправо сажалење за Ђорђа и људе попут њега у хришћанском свету би пре био грех, него врлина, а Јанкова честита хришћанска душа не може да се доведе у везу са грешним постојањем. Йубав Јанка према Ђорђевој кћери јавља се у тој необичној, а опет свакидашњој атмосфери ћутања и скривених надања између болничких кревета, када једино љубав може бити спас, али је она овде прећутана, као што често јунаци ове приповетке не знају или прећуткују и од себе и од других оно што собом носе, а што је тако суптилне природе. Јанко је био свестан да би било какво показивање осећања у целокупној ситуацији било непримерено и себично, те се одлучује за ћутање, а љубав свог устрепталога срца обуздава у корист блаженог осећања стрепње. Јанко своја

пробуђена чувства из свере нижег живота преноси у сферу духовног, готово светачког живота одричући се својих личних жеља и снова кроз подношење жртве.

У Приповеци *Вейсар* стално се смењује опипљиво и конкретно са оним неухватљивим, прекривеним велом измаглице, апстрактним. Та скровитост, та уздржаност и ненаметљивост у дубоком су складу са основном идејном премисом приповетке да се остане у свери естетског и духовног где ће много тога само бити казано.

Приповетка *На бунару* доноси онај *идолојоклонички кулѝ йорудице* (Скерлић 1968:155) који налазимо у готово свим Лазаревићевим приповеткама, а који ће овде бити на граници да одведе у мелодраматично и неуверљиво. „Срећан случај или душевни преокрет окреће ствар на боље, грешници се поправљају или казне, добродетељ се награђује, и све се свршава не може бити боље.“ (1968:159)

И заиста, ако заузмемо извесну културно-историјску дистанцу и сагледамо садржаје приповетке из перспективе човека који живи у једном другачијем свету, који је обухваћен деликатнијим односима у породици и друштву, да не спомињемо заједницу, која је изгубила много од своје првобитне вредности, стичемо утисак да је све што се овде приповеда недовољно мотивисано, наивно, идилично, у најмању руку представљено техником црно-белог приказивања. Међутим, постајемо и сами сведоци да је баш такав свет који налазимо у Лазаревићевој приповеци са свим својим ограничењима и конзервативностима испред нашег, имајући у виду да је наша јеванђељска култура и цивилизација променила свој духовно-морални лик и почела знатно да опада. Патријархални тип хришћанске породице који је трајао скоро пуне две хиљаде година, на чијем се врху вертикале налазио Бог, односно јака вера човека појединца и народа у Бога, као и отац породице, који је заузимао значајно место на овој вертикали и био поштован и вољен, налази се у стању распадања или комадања. Слабљење и изумирање вере неизбежно је повукло за собом слабљење свега онога што је из те религије произлазило, у првом реду морала, до превладавања савремене угодности живљења над личном и колективном одговорношћу културе, над породичном одговорношћу, где више нема оца породице, а ни појмова заједница и заједништво чије је одсуство условило тешке и озбиљне породичне кризе.

Само уколико будемо довољно критични према самима себи, бићемо отворенији за разумевање односа унутар заједнице о којој говори приповетка *На бунару*, тек нам се онда они неће чинити баналним и неуверљивим, већ довољно уверљивим да схватимо да је у простоти и једноставности савршенство које је давно напустило наше компликоване животе.

Приповетка *На бунару* приказује живот једне многољудне сеоске задруге у којој влада права хришћанска љубав и узајамна оданост чланова; она зато представља високо културну установу, а истовремено и малу домаћу цркву. Јован Цвијић је поводом приповетке уочио да српска задруга није била нека примитивна патријархална установа, већ високо цивилизована, изаткана од верности и љубави. У Аноки која је наговестила ново доба које измешта јединку из породичног круга и заједништва, препознајемо грешника који се оглушио о свету љубав према Богу и ближњима. Безбожна и зла Анока изгубила је своју душу и понаша се бездушно према људима који је воле, а душа човекова, зато што је божанског порекла, јесте најсветије и највеће благо које имамо, створена је за благод и честитост. Патријархални морал који налаже одрицање за добро заједнице, који захтева строгу дисциплину и лично жртвовање није наишао код Аноке на симпатије, она зазире од тог позива на жртву и службовања другима, а поготову од службовања заједници, и не само да избегава те хришћанске одговорности, већ чини мноштво рђавих ствари које Лазаревић опширно набраја. Према хришћанском веровању особе попут Аноке имају нечисто срце и душу болесну од греха. Анока није веровала у Бога, а није ни могла веровати док јој је душа била тако болесна уочава Вукосава Милојевић.

Анокина патња достиже врхунац, постаје неиздржива. И готово да смо спремни да верујемо да ниједан људски створ не би издржао искушења која су њу снашла, спасење долази од онога у кога је најмање веровала, који у њој пробуђује толико дуго успавану „хришћанску жицу“ (Лазаревић 1964:126) која „сада зауја у њеним грудима“ (1964:126). Тада Анока по први пут осећа љубав и сажалење. Она пролази кроз искушење које је наговештај могућег спасења, јер човеково биће је тако саздано да не може дуго да издржи у паклу мржње и себичности и у духовној изолованости. Анокин преображај тријумфоваће осећањем љубави према Господу и ближњима у чему препознајемо епифанијски доживљај који ће бити праћен сузама радосницама. Не плаче само Анока, већ и њени ближњи од миља и силине љубави дароване им Богом. Све се то догађа у време свитања, што нимало није случајно, јер добро у Лазаревићевим приповеткама побеђује у време свањавања и расањивања, то је био случај у приповеци *Први пут с оцем на јушрење*, то је случај и овде, што указује на врло јасну теолошку симболику ноћи и дана, сутона и свитања. Анока је изашла из таме неверовања и греха и уз праштање других, а и сопственим покајањем закорачила у светлу веру својих отаца. Све бива много уверљивије ако Аноку посматрамо не као члана заједнице којој ни по чему није припадала, а у коју се преображена враћа, већ као божије дете, покајаног грешника на кога се излила воља Духа Божијег. „Оно што

је заједничко свим људима, то је Дух Божији који их је створио, а ако откријемо уз помоћ Божију овај Дух и у Њега поверујемо, постаћемо духовни, а ако смо, уз благодат Божију, постали духовни, љубав и радовање бесконачној разноликости света испуниће нас целе.“ (Јеротић 1995:145)

Када је о приповеци *Школска икона* реч, можемо је анализирати примењујући устаљени образац бајке јер, наизглед, приповетка *Школска икона* безмало подсећа на бајку. На првом месту идеализација ликова, цео њен сеоски свет (сељаци и свештеник) морално је узоран; затим црно-бела перспектива у приказивању ликова: с једне стране атеисти, а с друге њима потпуно супротни хришћани. Учитељ атеиста приказан је као врло несрећан човек, јер га муче његове зле страсти, његова завист, мржња и друга мрска осећања, док хришћани чије су оличење свештеник и његови побожни сељани живе душом у вишој, небеској радости јер су незлобиви, јер воле Бога и људе. У души учитеља је мрак, у њој нема истинске радости, а хришћани су у „рајској светлости“. Овде би се могао успоставити један добар низ контраста када је реч о опредељењу за веру у Свевишњег с једне стране и о непостојању верског опредељења с друге стране, што је у приповеци у потпуности материјализовано. Елементи бајке, или по Пропу функције које можемо издвојити из приповетке спонтано се намећу. Функција нарушене почетне равнотеже и савладавање препрека како би се успоставила првобитна равнотежа доминира међу осталим функцијама. Наиме, поремећен је онај идилски, буколички, рајски мир у селу, са доласком учитеља *чивуџина* онеспокојава се живот сеоске заједнице, пролази се кроз мноштво искушења и страдања, да би на крају, кроз велико жртвовање главног јунака, била спасена икона из пожара и да би се чула песма, као и ђачко читање молитве као знак тријумфовања вере и повратка некадашњем спокојном и мирном животу. Следећа функција коју у приповеци проналазимо је да један од чланова породице одлази од куће, у овом случају Мара, дете сеоске заједнице које је злом срећом остало без мајке, а што се неминовно доводи у везу са новонасталим искушењима, или језиком бајке, препрекама. Још једна функција коју Проп спомиње препознатљива је у приповеци, а тиче се поседовања чаробног предмета од стране јунака, у нашем случају то би била икона, коју свештеник спасава, а која симболички у пламену показује уздрману веру, док је њена исцељујућа моћ, пошто није изгорела, најавила спасење и повратак вери.

Приповетка *Школска икона* целом својом садржином открива велико у малим стварима, неопипљиво спушта међу људе и боји га ведрим фолклорним бојама, њени јунаци су „мали људи“ који имају велику душу, пуни су добротe и честитости, страна им је свака лаж и превара, пуни су истинске побожности и љубави за ближње, знају за правду Божију и умеју јуначки, хришћански да подносе несреће и суровости жи-

вота; иако припрости, имају ону праву мудрост хришћанску. Све би ово могао да буде добар материјал за бајку, која има упориште у архаичним религијама и митовима, где је основни принцип вера, а чија је сврха усмеравање ка изградњи ваљаних личних и социјалних карактеристика у човеку, а што опет води ка остварењу општег принципа човека са духовним тежњама, једнако као и материјалним.

Када бисмо *Школску икону* прочитали као бајку са свим њеним предиспозицијама да то буде, остали бисмо на површини идеалног и симбиличког, без могућности да откријемо њена другачија значења и смислове. Можда бисмо баш у вези са овом Лазаревићевом приповетком могли да говоримо о теологији која је и сложена и учена, али и популарна и јасна, те од самог читаоца зависи како ће је доживети и протумачити. Погледајмо ону другу страну приче која се открива онда када бајка изгуби сву снагу своје уверљивости и када писац проговори између редова, када проговори његова рефлексивно-теолошка мисао која добија форму сложености и учености и условљава да се супротставе традиционално, религијско, патријархално с једне стране и атеистичко и материјалистичко с друге стране.

У лику попа исказане су оне вредности које су последица дуговечног искуства народа које се није увек ослањало на хришћанску традицију, већ је често било утемељено на паганским обичајима и пракси која је сачувана из древних времена. Његове речи и његова дела потврђују да он своју животну филозофију гради на познавању људи, а не на божијим заповестима. Оно што он у цркви и у селу проповеда од овога је света, а врло често сељане подилази језа од његове службе због претњи да ће им он, божији слуга, врљиком пребити ребра због нерада, јавашлука, неслоге. Он враћа из цркве сувише предане вернике кад и радним даном дођу да се клањају и крсте. Хришћански канон њему је непознат јер никакве школе није изучио. Све ове попове особине и моралне вредности долазе до изражаја када он дође у сукоб са младим учитељем, који је за разлику од тврдокорног патријархалца и човека заслепљеног хришћанском догмом, борац за нове идеје које и не покушава да пласира у селу, које он види као примитивну, заосталу и неписмену средину, па нам не бива чудно када он, уместо да пали ватре знања, пали саму школу не би ли прикрио своје бекство. У лику учитеља имамо тадашњег човека гладног нових слобода које не може наћи ни у ком облику задруге и заједништва. Лазаревић ће, додуше, учитеља осликати грубим потезима четкице, са видним обрисима неспокојства, не само у заједници, него и унутар себе самог, те нам он није најбољи параметар за потврђивање и процењивање улоге јединке међу људима и у живом заједништву са њима, али ће свакако његова појава бити окидач за преиспитивање постојаности и ваљаности односа унутар заједнице.

То више није онај патријархални морал који је ненадмашни идеал заједништва, то више није обоговљена српска патријархална задруга, већ је реч о огољеном моралу, реално сагледаном, са пробуђеним пишчевим надама да се идеја заједништва хуманизује и буде по мери човека, уколико тај исти човек не изгуби атрибуте хуманости у себи.

Мотив жртве са којим смо се сусрели у приповеткама *Први њуџ с оцем на јуџрење* и *Ветар*, и у приповеци *Швабица* проналази своје морално и егзистенцијално упориште, само жртва коју подноси Миша, главни јунак приче, није у потпуности оправдана и додатно се проблематизује уколико је разапета између више одговорности. Можемо ли наћи оправдање за крах и катастрофу на крају приче у избору Мише да живи промашеним животом без љубави, који се претвара у извештан облик смрти на рачун очувања честитости примитивне, али здраве задруге која не жели да било какав уплив од стране модерног и напредног света поремети устаљени ред и сигурност унутар затвореног огњишта. Какав год одговор у вези са овим дали, сведоци смо другачијег става писца у вези са питањима заједнице, патријархалног морала, наслеђа и духовности. Приповетка *Швабица*, као и приповетка *Све ће њо народ њозлајџиџи* доносе другачије расположење, нову идеју и мисао у односу на претходно анализирани приповетке. „Једна туробна, једна мрачна светлост осветљава свет који описују ове приповетке; једно ниско, једно мрачно небо притиска душу онога који није могао, упркос својој жељи да верује у своје идеале, и у свој морал жртве и беспризивне дужности, а да их не напише управо тако као што их је написао... Ове приповетке написало је једно дубоко разочарање, али разочарање које је било немогуће без претходнога веровања, без одушевљења онога који је веровао, који је упорно још желео да верује.“ (Константиновић 1976:11)

Миша је разапет између слободног човека који се пробудио у Европи и патријархалног кога је изнедрила мала затворена Србија, на трагу да пробије окове патријархалног и традиционалног окружења из кога је потекао и да се препусти љубави. У тим моментима он подсвесно желећи да казни мајку и сестру, самоуништењем протестује против српске породице, система и рационалности. Напослетку, када више није могао изабрати љубав, услед јасне одлуке да се врати својим коренима, Миша једино може да подигне глас на самог себе:

„Трпи зликовче...ти си још много више заслужио!“ (Лазаревић 1964:59)

Миша овим речима признаје своју слабост и немогућност да се одупре најдубљем колективном искуству и још дубљем породичном заносу који га одводе у психички понор, али је у исто време дубоко одлучан да као прави хришћанин сноси последице свога свесног деловања.

Милан Богдановић поводом овог питања изриче ставове који су

незамисливи за српску традиционалну критику, а тичу се урушавања националног мита о култу породице. По њему Лаза Лазаревић на многим местима у своме делу на дискретан начин, једва видним указивањем, третира свемоћ породице као тиранију и у сталном је унутрашњем бунту због онога што трпи и од чега не може да се брани.

Главни јунак „схватању породице жртвује своју личну срећу, на шта, можда има право, али и срећу девојке коју воли, на шта нема право.“ (Протић 2001:2)

Овде не треба поставити питање има ли неко право на нешто, већ да ли је могуће у страственој љубави објективно сагледати ствари и проценити шта је мање болно, да ли трајање у сталној растрзаности на релацији породица–Ана, домаће–страно, наше–туђе, или нагло прекидање љубави која није осуђена на срећу. Миша је то могао и услед своје објективне процене спреман је да подноси предстојећа страдања и да тиме окаје почињене грехе.

Јунак ове љубавне баладе предодређен је да пати због недостатка воље, због несигурности, унутрашњих несугласица што је у великом утицало на робовање предрасудама које искључују могућност постојања чисте савести и среће. То су класичне патријархалне предрасуде о дугу јединке матичном колективу, о светости брака изван кога је нечасна и најчистија љубав, о грешности и издајству љубави која се не негује у кругу породице, родбине, нације.

Швабица је прича о трагедији два млада бића, Ана умире, Миша остаје да животиари у духовној пустоши и чамотињи. Постављамо питање откуд толико греха, страдања и патње тамо где су удружено постојале љубав, младост и племенитост. Да ли су заједница, породица, домаће окружење још увек сигурно уточиште за несигурног и животом опхрваног појединца, или су постале симбол страдања и победе извојеване над човеком? Лазаревић који је у главног јунака ове приче унео обиље аутобиографског приказом његове трагичне судбине не потврђује некадашњу веру у породицу, напротив, она је овде доведена у питање, док се осећа јака вера у појединца. Породица сада нема могућности да утешу појединца. Главном јинаку Миши некада је туђина била пуста, а сад ни у сопственој кући не види сигурно уточиште у које би се могао спокојно склонити.

Лазаревићеву *Швабицу* не треба читати у контексту пишчеве осуде патријархалне тираније колектива над појединцем, нити као његову приклољеност страном, новом и напредном, већ као дубоку упитаност над судбином човека у заједници уопште, бригу да се очува разум који је био принцип јаке и стабилне патријархалне задруге, а који по Лазаревићу треба да остане врховни принцип и у тренутку немилосрдног осипања те исте задруге под притиском неког новог морала.

„Да ли смо данас кадри да боље проценимо шта је то што наша православна српска душа неће и не може да усвоји од Запада и од западне просвећености, а шта је, пак, оно што нам треба и мора да прими, јер су то општечовечанска остварења, корисна и неопходна свим људима, без обзира на веру, расу, нацију? Није ли то што је корисно и неопходно свима – људски разум, али и ум, којим су обдарени сви народи света?“ (Јеротић 2002:69)

Ако смо у приповеци *Швабица* били сведоци да је Лазаревићева рефлексивно-теолошка мисао добила обележје критичности и пркоса, у приповеци *Све ће њо народ њозлајшии* она постаје израз бунтовног и ироничног става према свему ономе што снижава и умањује јаку веру и узвишену човекову мисао.

„Ово је једина Лазаревићева приповетка у којој јединка не проналази морално и духовно прибежиште, уједно је и једина његова приповетка која тематско-мотивски излази из круга патријархалних односа...Први пут у њој колектив издаје појединца, не прихвата га под своје благотворно окриље, и то појединца који ничим није згрешио, штавише, који се жртвовао за заједничко добро...Некада му је туђина била пуста, а сад ни у сопственој кући не види огњиште крај којег би се могао повратити од самртничке студени, његов брат! Бакаруша је издделила браћу, затрла патријархална гнезда, себични интереси заменили колективне, заглушили гласове савести лажном солидарношћу. Све што се некада могло примити из туђе руке као дар, сад се и даје и прима као милостиња.“ (Јовичић 1976:59,60)

Мотив жртве налазимо и у овој приповеци, само овде је реч о мотиву узалудне жртве бившега ратника и хероја, који је сада принуђен да просјачи. Народ, који би требало да му позлати ране, није више изданак племенитога рода који су посејале „велике наше мајке“, већ је то народ социјално и морално угрожен, обузет зеленаштвом и личним интересима. Иронична изрека *све ће њо народ њозлајшии* најмање може бити израз потребе за одавањем признања ономе који је уложио жртву, много је више потреба да се верује да идеја народа, народности, ма ког облика заједништва постоји, то је уједно и носталгични искорак у прошле дане када би изрека могла бити поносно и достојанствено изговорена. Ма колико Лазаревић кроз лик Благоја и његовог сина покушавао да очува урушени свет патријархалне задруге, он беспомоћно гледа његове остатке на којима није подигнуто ништа по мери верујућег и пожртвованог човека.

Грчевити загрљај оца Благоја и његовог осакаћеног сина, њихова очајничка везаност у тренуцима страдања; љубав, нежност, пажња и низ других чистих и јаких емоција које бујају у душама ова два несрећника показатељ су да ни овога пута породица није изневерила свога ојаћеног

члана. Благоје и његов син у околностима у којима се налазе не могу бити узор и образац праве породице, али по искреној вери коју испољавају један према другом и по вери у Свевишњег, то свакако јесу. Међутим, онога момента када се једини усправни стуб те породице затре, јединка бива коначно поражена, гурнута у јаму самоће и страдања. Тада више нема утехе која долази од Господа јер човек није створен да буде сам, њему је потребна љубав која га уједињује са ближњима, што је у случају Благојевог сина и њему сличних постала апстрактна одредница у свету који је негостопримљив за страдалнике и божије угоднике. И овде, као и у случају слепог Ђорђа из приповетке *Вештар* не можемо говорити о сажалењу као нечем добром, поготову када је оно лажно и потиче од народа који чисти своју савест испуњењем своје друштвене одговорности тиме што ће унесрећеног родољуба учинити просјаком уз краткотрајно помпезно и патетично указивање пажње.

Трагајући за духовним простором у Лазаревићевом делу усмерили смо пажњу на ону изворну дефиницију духовности која одређује човека као трагаоца за богом јер је по библијском казивању он настао из „праха земаљског“, али је у исто време део духовног света и „неба“, јер му је Бог, према другој глави *Књиге њосиња* (јавистичког извора) удахнуо свој Дух, учинивши га „душом живом“. Поставши тако, од почетка свог постојања, трочланим бићем: телесним, душевним и духовним, човеку је постављен задатак да у слободи одлучивања хармонично састави свој телесни, душевни и духовни живот, или да се одлучи да поклони првенство једноме од ова три ентитета. Духовни простор којим је Лазаревић са лакоћом овладавао у већини својих приповедака, у приповеци *Све ће њо народ њозлајшији* веома је ограничен и скучен. Неки нови свет који овде сусрећемо заборавља често на свој душевни живот, а поготово на своје духовно порекло и заглибљен је ногама дубоко у блаћаву утробу Земље мучно теглећи баласт свог грешног постојања.

У приповеци *Све ће њо народ њозлајшији* кулминира пишчев непокор који врло често има обележје бунтовног и ироничног према свему ономе што дехуманизује човека и његов живот у заједници, кулминира његово неприхватање губитка вере и верујућег појединца који бива заборављен од стране оних који прокламују лажну веру. Па ипак, баш зато што Лазаревић овом приповетком доживљава сву трагичност живота, исконска потреба човека за добрим, искреним и божанским делима букти непрекидно у њему.

У раду се указује на развојни пут Лазаревићеве теолошке мисли кроз анализу шест приповедака у којима су сагледане многе стране човекове духовности, његовог религиозног бића: од милосрђа и човекољубља, праштања, несебичности, скромности, доброте, љубави према ближњем,

преко покајања, пожртвовања, достојанственог прихватања патње, до спознања истине и духовног испуњења у осећању присуства Свевишњег. Приповетке *Први њуџ с оцем на јуџрење*, *На бунару* и *Вешар* повезује јасност и једноставност Лазаревићеве теолошке мисли која је изграђена на уверењу да породица и заједница пружају појединцу сигурно уточиште и утврђују га у вери која је у једном тренутку била пољуљана. За разлику од поменутих, приповетке *Школска икона*, *Швабица* и *Све ће њо народ њозлајџиџи* одликује рељефност и рефлексивност Лазаревићеве теологије која то постаје када породица и заједница доносе кризу патријархалног морала који нема више могућности да буде идеализован, већ постаје огољен и реално сагледан. Рефлексивност Лазаревићеве теологије огледа се тада у његовој дубокој упитаности над човеком као припадником заједнице која га је одбацила и његовом судбином коме преостаје да у вери потражи спас. Већ у приповеци *Школска икона* налазимо се на међи два споменута религиозна бића пишчева где ће од самог читаоца зависити хоће ли се приклонити једном или другом. Оно што обједињује све поменуте приповетке и што ове из друге групе приближава оним првим је пробуђена пишчева нада да се идеја заједништва може хуманизовати, а вера продубити онога момента када буде тријумфовао људски разум који је некада био врховни принцип, а који по Лазаревићу треба то да остане и у тренутку немилосрдног осипања заједништва.

Приповедно дело Лазе Лазаревића није могуће читати изван теолошког контекста где духовност постаје основни принцип, било да је лице или наличје неког другог владајућег принципа. У свим наведеним приповеткама дат је пишчев допринос у сагледавању јединке, као и њеног напора да пронађе духовни простор унутар себе и изван себе, када она нужно постаје део заједнице, која је изграђена на моралном систему патријархалног света који је подигнут на темељима учења хришћанске цркве. Лазаревић није могао другачије да говори о духовности, до да пише о узвишености љубави према ближњима и Богу, које се не могу замислити једна без друге. Онога момента када искључују једна другу, престају и једна и друга да постоје. Зато се он грчевито борио за очување хришћанске породице ставале на нашој православној вероисповести чији је главни принцип вера у Бога, јер онда када обоговљену патријархалну задругу и вековну људску побожност смене нови нараштаји људи, њихов другачији однос према Богу, који се огледа у несигурној вери, сумњи и безверју, тада се треба борити за неговање и чување хришћанског живота, првенствено зарад човековог унутарњег живота, а потом и зарад породице и друштва. Лазаревићева преокупација идејом заједништва тада добија шире размере и прераста у дубоку упитаност над судбином човека у заједници уопште. Према томе писац је усмерио своје интересовање на три нераздвојна ентитета: човека,

породицу и друштво и њихово заједничко постојање *на божијем њрагу и њрагу* које се испољава кроз тријумф људског разума, ума и вере. Лаза Лазаревић нас је својим приповедачким опусом учинио духовно богатијим, пробудио у нама исконску побожност, подстакао на живот у православно-хришћанској традицији, чак и у тренуцима када је Србин губио себе, своје најдубље хришћанско биће.

Литература

I

ЛАЗАРЕВИЋ, Лаза К. *Целокућина дела, I*. приредили Недић Владан и Живојиновић, Бранимир, Београд: Српска академија наука и уметности, 1986.

ЛАЗАРЕВИЋ, Лаза К. *Приповећке*. Београд: Просвета, 1964.

II

Општа

БУЛОВИЋ, владика бачки др Иринеј. *Шта нам нуди њравославље данас (Православље, свейосавље, духовност)*. Ниш: Градина, 1993.

ЈЕРОТИЋ, Владета. *Вера и нација*. Београд: Чигоја, 1995.

ЈЕРОТИЋ, Владета. *Дарови наших рођака 2*. Београд: Ars Libri, 2002.

ПРОП, Владимир. *Морфологија бајке*. Београд: Просвета, 1982.

Посебна

БОГДАНОВИЋ, Милан. *Крићике*. Нови Сад: Матица српска, Београд: Српска књижевна задруга, 1972.

ЈОВИЧИЋ, Др Владимир. предговор у Лаза К. Лазаревић, *Изабрана дела*. Београд: Рад, 1976. (У овом издању штампан је целовит предговор ауторове књиге *Песник моралне носџалгије*).

КОНСТАНТИНОВИЋ, Радомир, предговор у Лаза Лазаревић, *Приповећке*. Београд: Просвета, 1976.

МИЛОЈЕВИЋ, Др Вукосава. *Лаза К. Лазаревић*. Београд, Издаје писац: Др Вукосава Милојевић, 1985.

ПРОТИЋ, Предраг, предговор у: Лаза Лазаревић, *Приповећке*. Београд: Нолит, 2001.

РАИЧЕВИЋ, Горана, *Лаза Лазаревић јунак наших дана*. Нови Сад: Академска књига, 2007.

СКЕРЛИЋ, Јован, „Приповећке Лазе К. Лазаревића“, *Писци и књиге*. Београд: Просвета, 1968.

Jelena S. Radosavljević

SPIRITUAL SPACE IN THE STORIES
OF LAZA LAZAREVIĆ

Summary

The paper follows the development of Lazarević's theological thought through the analysis of six stories in which man's spirituality is manifested. It indicates the strong bond among faith and ideas of fellowship arising from the writer's belief that family and community provide safe support for the individual and affirm his faith. Stories *Prvi put s ocem na jutrenje*, *Na Bunaru* and *Vetar* are connected by Lazarević's clarity and simplicity of theological thought which is built on this belief. Stories *Školska ikona*, *Švabica* and *Sve će to narod pozlatiti* are characterized by relief and reflectivity of Lazarević's theology that comes to the surface when family and community cause the crisis of the patriarchal moral that no longer could be idealized but becomes exposed and real. Reflexivity of Lazarević's theology is reflected then in his deep questioning man as a member of the community that rejects him and his destiny to look for salvation in faith. The very end emphasizes what unites all of these stories: the writer's awakened hope that the idea of community can humanize and deepen faith; that it is possible to preserve and nourish the Christian life when the patriarchal society and centuries-old human devotion gets replaced by new generations of people and their different attitude toward God reflected in a precarious faith, doubt and disbelief.

Key words: spirituality, theological, faith, fellowship, patriarchal moral, epiphany, sacrifice, sense